

Türklerde Ölüm ve Yemek Ritüelleri

Death and Food Rituals in Turks

Fahri DAĞI¹, Oya MINEZ²

¹Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Karabük

²Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük

ORCID:

F.D.: 0000-0002-2222-1192

O.M.: 0000-0001-8342-6485

Corresponding Author:

Fahri DAĞI

Email:

fahridagi@gmail.com

Citation: Dağı, F. ve Minez, O. (2022). Türklerde ölüm ve yemek ritüelleri. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12 (3): 669-677.

Submitted: 15.11.2021

Accepted: 26.09.2022

Özet

Ölüm, tüm toplumlar tarafından doğduğu andan itibaren kabul edilen önemli olgulardan birisidir. Bireyin ölüm anından başlayıp ölüm sonrasına devam eden bu olgu, insan yaşamının kaçınılmaz gerçekliğini de gözler önüne sermektedir. Ölüm olgusu varolan bütün toplumlarda aynı tepkisel izler bırakmıştır, ölen kişinin kaybıyla oluşan boşluk ve ölümden sonraki hayatla ilgili bilinmezlik toplumlarda korku ve kaygı hissine sebebiyet vermiştir. Bu bilinmezlik unsuru toplumların farklı pratiklere yönelmesini sağlamıştır. Bu bağlamda ölüm, insanlık tarihi boyunca toplumları belli bir kültür olgusuna itmiş; mitler, dinsel pratikler, ritüellerin oluşmasına vesile olmuştur. İlk insandan günümüze kadar önceleri fiziksel bir ihtiyaç olan yemek yeme eylemi ölüm, düğün, festivaller gibi etkinliklerin içine de girmiş toplumları bir arada olmaya ve ortak değerlerle hareket etme isteğine katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Rit, Ritüel, Türklerde Ölüm

Abstract

Death is one of the important phenomena accepted by all societies from the moment they were born. This phenomenon, which starts from the death of the individual and continues after death, is an inevitable reality of human life. The phenomenon of death has left the same reactive traces in all societies, the loss of the deceased and the uncertainty about the life after death have caused the feeling of fear and anxiety in societies. This obscurity has led societies to different practices. In this context, death has pushed societies to a certain cultural phenomenon throughout human history; myths, religious practices and rituals. Eating, which was a physical need from the first human to the present, has been included in events such as death, weddings and festivals, and has contributed to societies to be together and to act with common values.

Keywords: Death, Rit, Ritual, Death in Turkish

1. GİRİŞ

Hayatın en temel unsurlarından biri olan ölüm ve yemek, hiç şüphesiz insanlık tarihinden daha eskidir. Düşününen ve sonunda ölümü fark eden insan, varlığını sürdürmek istemiş en azından öldükten sonra da birşekilde var olmak arzusunu duymuştur. İnsanın yaşaması için en temel unsurlardan biri olan yemek ve içmek, başta Tanrı ve diğer ruhlarla iletişim kurmak için “ilkel insan” nezninde en temel unsurlar olarak görülmüş olmalıdır. Eski çağlarda yiyeceğe ulaşmak oldukça zordu. Bugün “ekmek mushaf çarpsın”, “tuz ekmeğe el basmak” gibi yeminler yiyeceğin eski çağlarda çok kutsal ve insan hayatındaki önemini göstermektedir.

Toplumları bir arada tutan, aradaki bağı kuvvetlendiren ve birlik beraberliği sağlayan en önemli unsur kültürdür. Kültürün en önemli unsurlarından biri de mutfaktır. İnsanoğlu var olduğu günden beri yiyecek-içecek hayatımızın en temel unsuru olmuş ve olmaya devam etmektedir. Fiziki ihtiyaçlarımız dışında yemek kültürü, tabiatın, coğrafyanın, iklimin ve inancında etkisiyle toplumları bir araya getiren, kaynaşmayı ve birlikte ortak bir kültür kavramı oluşturmayı sağlayan en büyük yapılardan biridir. Eğlenceli sohbetler, tanıdık ağırlama, söz, nişan, bayram âdetleri gibi toplumları bir araya getiren eylemler yemekle bir araya gelerek gelişim göstermiş ve bireyler arasındaki iletişimi kuvvetlendirmiştir (Eröz, 1977: 158).

Bir bölgeye ait mutfak kültürü denildiğinde akla o bölgenin coğrafi konumu, bölgede yetiştirilen o bölgeye has ürünler, sosyo-ekonomik durumu, iç ve dış göçler vesilesiyle bölge mutfağının tarihten günümüze evrimi gibi kavramlar gelmektedir. Genel olarak mutfak kültürü bu unsurların birleşiminden oluşan ve ürünün tarladan soframıza gelene kadar o bölgeye özgü şekilde hazırlanmasını içeren bir kavramdır. (Kızılırmak vd., 2014: 75).

Bu tanımın dışında ek olarak yine mutfak kültürü bağlamında ortaya çıkan gelenek, görenek, ritüellerle birlikte ele alındığında mutfak ve kültür kavramları daha bağlayıcı şekilde bir araya gelmiş olacaktır. Mutfak kültüründe kullanılan ürünlerin yetiştirilme şekilleri ve tarladan sofraya gelene kadar geçirdiği evrimden bahsetmenin yanı sıra bu süreçte oluşan tüm folklorik değerinde gastronomi turizminde önemi vurgulanmaktadır. Geçmişten günümüze gelişen yaşam tarzı insanların göçebelikten yerleşik hayata geçmesiyle tarım toplumlarına dönüşmesi yemek kültürüne de yeni bir soluk getirmiş neticede toplumlarda da farklılıklar meydana gelmiştir. Böylece toplumlar “her toplumda yiyeceklerle ilgili seçimler yapmış ve bu seçimlerden de bir ayrım üretmişlerdir. Bu ayrım yenilebilir yiyeceklerle yenilemeyecek yiyecekler şeklinde ortaya çıkmıştır” (Marie ve Sauner, 2007 aktaran Sağır, 2016). Bu ayrım yemeğe atfedilen kutsallığın “yenilemeyecek yiyecekler” kategorisine dahil olduğunu da belirtmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ritüel kavramı ve mutfak kültürü kavramları açıklanmış ve aralarındaki ilişki hakkında literatür taraması yapılmıştır. İkinci bölümde ölüm ve ritüel kavramları ve ilişkisinden bahsedilmiştir. Son bölümde ise geçmişten günümüze ölüm inancı ve Türklerin bu inanış için uyguladığı ritüellere değinilmiştir.

2.1. Ritüel Kavramı ve Mutfak Kültürü İlişkisi

Ritüel “Rit” kavramından gelmektedir. Ritler toplumsal alışkanlıklar olduğu kadar doğüstü inanışlara özgü törenleri de belirtmektedir. Genel olarak Ritüel tekrarlanan sembolik davranış biçimidir. Geçmiş günümüze günümüzü de geleceğe bağlar. (Karaman, 2010). Ritüeller dini olabileceği gibi dünyevi de olabilirler. (Alver, 2010; Sayılı, 2016). Ritüel genel olarak gizemli bir yapıya sahiptir, bazı özel nesnelere kullanmayı gerektirir. Özel şarkı ve şiirler, grup etkinlikleri, dans, kurban gibi etkinlikler bir Ritüelin özel kavram ve materyalleri arasında bulunur. Ritüeller genelde gelenekseldir ve geçmişten günümüze toplumlarla birlikte belli bir düzen içerisinde

aktarılmıştır. Çoğunda gerçekçi simgelere dayansa da bazen gerçeküstü olaylara da hizmet etmektedir. Örn; büyü, sihir, doğaüstü varlıklara şükran sunma gibi (Collins, 2012:122).

Durkheim (2005) göre; “Bir eşya, birey, alan habersiz bir şekilde değil; doğaüstü bir etkiyle bağlantı kurduğu için kutsaldır. Yani büyük gücün etki ettiği şey kutsal atfedilir.” Bu ifadeye göre kutsallık sadece Tanrı ya da doğaüstü varlıklar değildir, inanış biçimine göre bu bir ağaç bir taş ya da bir su kaynağı olabilir (Durkheim, 2005: 56).

Ritüeller yoğun bir toplumsallaşmaya sebebiyet vermektedir. Çünkü ritüeller genellikle toplulukla birlikte yapılır bu da birleşmeyi zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle ritüel insanlar arasında sağlam bağlar kurarak birleşmeyi, yardımlaşmayı ve birlikte birçok eylem gerçekleştirmeyi sağlar. (Alver, 2010). Bu bağlamda insanların bir ritüelle bir araya gelmesine toplumsal organizasyonda denmektedir. Toplumsal organizasyonlar “totem” olarak adlandırılan bir kavram etrafında örgütlenmektedirler. Durkheim’in yaptığı din-toplum-kutsallık üçlemesine göre totem, dini ve kutsal bir nesne olarak kabul görmekte ve “onun kutsallığı kendini kutsal kabul eden topluluklardan kaynaklanmaktadır” şeklinde yorumlanmaktadır (Durkheim, 2005:151)

Din, inançlar ve uygulamalar olarak iki kategoriden oluşmaktadır. İnanç, insanın manevi yolculuğunda tasarladığı olguların gerçek alemde bir eyleme dönüştürerek törenler eşliğinde sunulmasıdır. Bu nedenle; “İnançlar kutsal sayılanın benliğini belirten tasarımlar, törenler ise kutsal kabul edilen için geliştirilen davranışsal yargılardır” (Akarpınar,2006; Sayılı, 2016).

Bunlara ek olarak ritüeller insanların neyi önemli ve gerekli bulduğunu söyleme yoludur şeklinde açıklanmaktadır. Ölüm, hastalık, salgınlar gibi olaylar çeşitli ritüellere sebebiyet vermiş teknolojinin artmasıyla birlikte de ritüel etkinliklere katılım artmıştır (Karaman, 2010).

Geleneksel kültürümüzde yiyeceklerin hayatı idame ettirmek için birer besin maddesi olması dışında özel ritüellerde farklı konumları bulunmaktadır ve ait olduğu yöreye de bağlı olarak bu inançlar kapsamında farklı ritüellerle bütünleşmişlerdir. Örneğin; Ekmek tüm bölgelerde kutsal sayılmaktadır (Alp, 2018). Asla yere atılmaz, yerde görülse üç defa öpülüp kaldırılır. Çoğu inanışta tuzun ayrı bir kutsallığı vardır. Bazı yörelerde güne bir ekmek üzerine serpilmiş tuz ile başlanır. Böylece günün bereketli geçeceğine inanılır (Kabacık, 2019).

2.2. Ölüm ve Ritüel

Ölüm kavramı insanlık için her zaman diliminde önemli bir olgudur. Bir canlının doğumundan başlayarak ölüm sonrasına kadar süregelen bu olgu, bireyler arasında sosyal ve betimsel bir ağı içeren gerçekliğinde en temel göstergelerinden biridir. Ölümün yarattığı etki bütün insanlık tarihi boyunca benzer şekillerde tepkiselleşmiş, kaybın arkasında bıraktığı boşluk ve ölümün kendisinin bilinemez bir kavram oluşunun sebep olduğu korku insanların farklı pratikler oluşturmasına sebebiyet vermiştir. “Mitler, inanışlar, dini eylemler ve kültürel olgular ölüm kavramını ortaya çıkaran önemli unsurlardır” (Sağır,2016).

İlk topluluklardan itibaren ölümün, birlik ve beraberlikle yapılan pratiklerle başa gelebilecek bütün etkilerinden kurtulanabileceğine dair inanışlar oluşturmuştur. Ölümünden sonra yaşam, ölüm sonrası insanın başına ne geleceği ve ölümün diğer doğaüstü anlamları yaşamla ölüm arasındaki ilişkiyi değerlendirme açısından önem arz etmektedir (Solomon ve Malpas, 2006:145) Tüm farklı inanışların nezdinde ortak olan ise ölümün yaşamın sonu ve farklı bir boyuta geçiş olarak kabul edilmesidir (Sağır,2014).

Birçok farklı inanışta olduğu gibi Kuran’ı Kerim’de de ölümle ilgili ayetler mevcuttur. İslam dini diğer inanışların aksine Hac:37 “Onların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşır. Lâkin ona ulaşan tek şey, kalplerinizde beslediğiniz takvadır.” (Olgun, 2016) ayetiyle ölümünden sonrasına daha bir

netlik getirmiştir. Bununla birlikte birçok kaynakta ve inanışta ölüm inanışı, varlığı farklı şekilde betimlenmiştir.

(Bkz. Ölümün anlatıldığı bir Afrika destanında) *“Yaşamın başlangıcında Tanrı, Toad’a topraktan yapma bir kap vermiş ve ona “Buna dikkat et, içinde ölüm var.” demiş. Toad böylesine önemli bir olayda kendisinin seçilmiş olmasından dolayı memnun, ölüm kabına iyi bakacağına söz vermiş. Günün birinde, Toad yolda yürürken Kurbağaya rastlamış. Kurbağa “Lütfen bu kabı taşımama izin ver” diye Toad’a yalvarmış. “Onu ben de koruyabilirim” demiş. Toad olmaz dercesine başını iki yana sallamış ama kurbağa ağlamış, sızlamış ve sonunda Toad pes etmiş. Kurbağa toprak kabı alır almaz, onunla oynamaya, bir ayağından diğerine sektirmeye başlamış. Toad “Dur!” diye bağırılmış ama artık çok geçmiş. Kurbağa, kabı yere düşürmüş. Kırılan kabın içinden ölüm uçup gitmiş. O andan itibaren, tüm canlılar ölümle yüzleşmek zorunda kalmışlar”* (Akyol, Kentel,2009).

Ölüm kavramı, insanın yaşamında doğduğu andan itibaren kabul ettiği bir gerçekliktir. Bu nedenle insanlar eski çağlardan beri ölüm ve sonrası için bir dizi ayin, seremoni ve cenaze törenleri geliştirmişlerdir (Akyol, Kentel, 2006) Paleolitik çağdan günümüze kadar birçok farklı topluluk varolmuştur. Bu topluluklar birbirinden farklı yaşam tarzına, demografik özelliklere, gelenek ve göreneklere sahiptir. Bu nedenle ölüm olgusu tüm insanlık için ortak bir kavram fakat ölüm ve sonrası için izlenen yol farklıdır.

Bu nedenle geçmişten günümüze aktarılan ve her toplumda farklılık gösteren Ritüeller bize geçmiş toplulukların ölüm ve sonrasına nasıl tepki verdiklerini göstermek ve sosyo-kültürel yapıların anlaşılması açısından oldukça etkili bir olgudur (Stutz, 2008).

2.3. Türklerde Ölüm Ritüelleri ve Yemek

Eski Türk Topluluklarının ölüm hakkındaki inanışları çeşitli araştırmalara konu olmuştur İlk insanın varoluşundan ve yasaklı “elmayı” yemesiyle Dünya’nın oluşumundan başlayarak yemek her zaman kutsallaştırılmıştır (Cogito, 2004: 40, Çoruhlu, 2004). Bu örnekle yemek bir varoluş olarak betimlenirken İsa peygamberin çarmıha gerilmesinden önce yediği “son akşam yemeği” yine yemekle varoluşun sonunu simgelemekte, insanoğlunun karın doyurmakla başlayan yemek hikayesi ölümle ve sonrasıyla da varlığını sürdürmektedir (Orgun, 2009).

Mezarların içinde birçok yiyecek ve dekoratif ürünlere, ölen kişilerin giydirilmesinden mertebeye bağlantılı farklılık gösteren definlere ve yas tutma eylemlerine uzanan 10.000 yıllık tarihi kaynaklar (Kellehear, 2012: 42) vardır. Ölüm olgusu insanlık tarihinin her evresinde kabul görmüştür. Topluluklar ölüm ve sonrasına dair oluşan büyük boşluktan ve bilinmezlikten kaynaklanan korkuyu farklı mistik alanlara taşımışlardır.

Ölüm, araştırmacılar tarafından genellikle “hayatın kaçınılmaz sonu” olarak yorumlansa da ölümden sonrası için bir bilgiye sahip olunamaması ölümü her anlamda gizemli kılmıştır. Bu gizem toplumları; ölümler için yapılan törenlere, zarar görmemek için “Ölüm Tanrısı”na sunulan canlı veya cansız kurbanlara, sembolik definlere yönlendirmiştir (Kellehear, 2012: 64). Ölen birey için yapılan dini ve toplu hazırlıklar, ölen kişinin fiziksel olarak hazırlanışı bu sırada yapılan toplumsal faaliyetler, cenaze ve cenaze sonrasında kültüre ve inanışa göre farklılık gösteren törenler bu algıya örnek gösterilebilir (Sağır, 2014: 278).

Ölüm inanışları zamanla birlikte farklı kültür yapılarıyla günümüze birbirinden bağımsız şekillerde taşınmış ve her bir olgu değişik bir kültürü tanımamıza yardımcı olmuştur. Ölümün kültür ve toplum üzerindeki etkisi *tüm bu süreç boyunca var olan yaşam olgusundan farklı bir süreci öngörmek ve o sürece hazırlanmak* (Kellehear,2012:100) olarak tanımlanırken, aynı şekilde *“ölüm olarak adlandırılan canavarı ehlileştirmek için yeni yöntemler oluşturmaktı”* (Kellehear, 2012:189) şeklinde de

ifade edilmiştir. Farklı bir kaynakta ise; “Çünkü, birey hastalanır, eskir, çürür, bozulur, ölür ve yok olurdu” (Tevhidi, 2004:26), onu yaşamda tutan ise veya ölümsüz kılan toplumsal varlıkları” dır şeklinde yorumlanmıştır.

Rasonyı, Eski Türklerde ölüm gerçekleşirken ölen ruhun kuş gibi uçup gittiğinin düşünüldüğünü, eski yazılarda sonkur oldu “şahin oldu” sözünün de bu anlama geldiğini belirtmektedir (Buluç, 1993). Geleneksel inançta Türkler ölümü, ruh-can anlamına gelen “tın”ın vücuttan uzaklaşması şeklinde yorumlamışlardır. “Altay ve Yakut Türkleri ruh-can kavramını tın, süne (ya da sür) ve kut kelimeleri ile ifade etmişlerdir. Tın, bütün canlılarda; süne, sadece insanlarda; kut ise, canlı cansız her şeyde bulunur ve bulunduğu şeye kutsallık kazandırır” (Ersoy,2014).

Türklerin inancında yalnız Tanrı ebedi, insan ise fanidir. Orhun Yazıtları’nda bu inanaşa şöyle değinilmiştir. “*öd tengri yasar, kişi oğlu kop ölüglü törümüş*” anlamı Tanrı takdir eder, kişi oğlu hep ölmek için türemiş (Ersoy,2014). Bu bağlamda Eski Türkler yazıtlarında ölümü farklı kelimelerle tasvir etmişlerdir. Saygı duyulan kişilerin ölümünü “vefat etmek” manasına gelen “*kergek bolmak*”, düşman tarafından olanların ölümünü “*ölti*” ya da “*adrılmak*” kelimeleriyle ifade etmişlerdir.

Oğuz Türklerinde ölüme Dede Korkut Hikayelerinde geçen bir örnek verecek olursak; Beyrek Hikayesi’nde “*Beyrek’in ölümüne Beyrek’in babası Kaba Sarığı kaldırıp yere çaldı, çekti yakasını yırttı, oğul oğul deyerek böğürdü. Feryat ve figan etti. Akpürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı tırnak ak yüzünü, aldı çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, ağlayarak sızlayarak evine geldi. Bay Püre Beğ’in Penceresi altın otağına feryat figan girdi kızı gelini kahkah gülmez oldu, Kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara elbiseler giydiler*” (Ergin, 1971:172).

Eski çağlarda Altaylarda yaşayan Türkler bir ölümün ardından düzenlenen törende karşılıklı iki ateş yakarlar ve bu ateşlerin olduğu yere altından kişilerin, diğer canlıların ve eşyaların geçirilmesi için birbiriyle bağlantılı uçlarında ip olan mızrakları yerleştirirler ve bunların arasından geçerlerdi, bu âdetin onları arındırdığını düşünürlerdi (Roux, 1999:155).

Ölüm inancıyla ilgili bir diğer ritüelde kurbandır. Ölünün rahatlatılması, kötü etkinlerinden korunulması, sıraat köprüsünde bir binek olması, ölümden sonraki hayatta gözetilmesi gibi inançlarla ritüelleştirilmiştir. Bu sebeple kimi kurbanlar kan akıtılmasıyla gerçekleştirilirken kimileri de “kansız kurban” (Sağır,2016) olarak adlandırılan;

- Hakan’ın atıyla birlikte gömülmesi (İnan, 2000)
- Hindistan’da ölen kişinin eşiyle birlikte gömülmesi (Frazer,2004: 72)
- Bazı topluluklarda kadınların ilk doğan çocuklarını yemesi
- Öfkeli Tanrıyı sakinleştirmek için 200 seçkin aileden çocukların kurban edilmesi
- Ölünün bindiği atın kuyruğunun kesilmesi (Sümer,1992: 229).
- Hakas Boyundan olan Beltirlerde ölü mezara konulur daha sonra atının dizgini ölünün eline verilir ve “*atını al*” derler, atı orada öldürür eğeriyle birlikte gömerler (Kocasavaş,2016) örneklerini vermek mümkün. Bu araştırma kapsamında kurban ritüeli ve ölümlerle ilişkilendirilmesi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Ölüm-Kurban İlişkiselliği

Ölümler Dünyası	Mesaj Gönderme Paylaşım Sosyal Birliktelik	Tanrıya ya da Tanrılara müteşekkiri olma, dini törenler, festivaller
Ölüm Hali	Kaçınılmaz Gerçeklik	Kurbanın varlığında bulunan ölüm olgusunun mecaziliği
Ölü	Ölen Kişiyi Rahatlatma İyi ya da kötü etkilerden korunma-sakinme-arınma	Ölen kişinin yarattığı etkilerden kurtulma, kaygıların yatıştırılması, kutsal alan oluşturulması, ölümlerin memnun edilmesi

Kaynak: (Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,2016: 1; Sağır, 2016: 283)

Geçmişten günümüze ölüm olgusuyla ve ölümden sonrasında hem ölen kişinin hem de hayatta kalanların rahat etmesi düşüncesiyle birçok ritüel uygulanmıştır. Bu ritüeller genelde ölen kişinin diğer tarafta huzur bulması, geride kalanları rahatsız etmemesi, ölümlerin genlerini bu dünyada tutma gibi sebeplerden ötürü meydana gelmiştir. Bu ritüellere değinecek olursak;

- Anadolu Türklüğünde ölü evindeki yemekler boşaltılır, yemeklere ölüm geçmişse bunun engellenmesi amaçlanır, mahallede ölen olursa su dolu kaplar boşaltılırdı (Örnekt,1979).
- Göktürklerde biri öldüğü zaman ölüyü bir çadıra koyarlar, yakınları atlar ve koyunlar keser çadırın önüne koyarlar, at üzerinde yedi defa çadırın etrafında gezip yüzlerini bıçakla kesip ağlarlar. Bu ritüeli yedi defa tekrarladıktan sonra ölümlerin atını, eşyalarını ölü ile birlikte yakarlar (İnan, 2000: 177,178).
- Sagaylarda ölümlerin defin işleminden sonra mezarın sağına ateş yakılır, ölümlerin aşı sebebiyle kurban edilen hayvanın kemiklerini yakarlardı. Ateşe rakı serper, yemek atarlardı. Ateş Tanrısının bu yiyecekleri ölümlere vereceğine inanırlardı. Mezar dönüşünde yakınlarına et ve rakı dağıtılır "Bu anamız İmay tarafına" diyerek evin üst tarafına 3 defa rakı serperlerdi (İnan, 1995: 186)
- Tatarlarda ölümlerin ayağının ucuna rakı, peynir, et, tereyağı vb. yiyecekler ve eyer konulur. Yakınları mezarın başında 3 gün ziyafet verir. 20 ve 40 gün sonra bu ritüel tekrarlanır, ölümlerin atı kesilir mezar başında yenir ve kafası bir değneğe geçirilerek mezar höyüğünün ucuna dikilirdi (Danık,1990: 30,31)
- Türkmenlerde mezarlığa ateş yakılır, cezve cezve kahve yapılıp dağıtılır (Çay,1987 akt. Kocasavaş, 2016).
- Çerkez inanışında ölü defnedilinceye kadar evdeki bireyler hiçbir şey yemez, definden dört gün sonra un ve yağ ile hazırlanan "lokum" adı verilen yiyecek dağıtılarak tören yapılır. Sünnilerde ölen kişinin mezarını kazarken kazmadan çıkan sesi ölümlerin duyduğuna ve korkmaması için "şu an kabre inecek hemen helvayı kavurun" denir ve defin işlemleri sürerken "kazma helvası" yapılır. Ölen kişinin ardından bir kâse, bir kaşık, yoğurt ve ekme dağıtılır bu şekilde dağıtılanların ölümlerin önünden gittiğine inanılır. Cenaze töreni sırasında mezarlıkta kurban kesilir ve kanı mezarlığa akıtılır, amaç ölümlere "biz buradayız" demektir (Dikmen, 2015).
- Alevilerde cenazenin yıkanması devam ederken yufka açılmaya başlanır ve ölü yıkanıp evi terkedinceye dek o yufkalar dağıtılır (Demir, 2012: 15)
- Beltirlerde (Hakas Boyu) cenaze töreninden sonra herkes evlerine dönüp iyice yıkanır. Daha sonra ölü evine giderler ve yakınlar bu evde 3 gün kalır, gece boyunca uyumazlar. Yemek yenmeden önce ateşe rakı ve yemek atılır. Ölümden 7 gün sonra hep birlikte mezarlıkta toplanıp getirdikleri rakı ve yemeklerden birer parça toplayıp ateşte yakarlar (Kocasavaş, 2016).

Tüm bu ritüeller Türk geleneklerinde geçmişten günümüze süregelmiştir. Ölü aşı, aş töreni, yoğ töreni, atau gibi isimlerle betimlenmiş olan ölüm ve sonrası yemek kültürü din, mezhep ve kültür farketmeksizin her toplumda varlığını sürdürmüştür. Bu inanışın en ilkel şekli Altay takvimlerinde de görüldüğü gibi ölünün kendisine yemek vermek olarak başlamış, daha sonra ölen kişinin ruhuna ateş tanrısıyla iletmek, kurban sunmak, ölünün ruhunun da davetli olduğu ziyafetler düzenlemek ve kurban vermek şeklinde gelişmiştir (İnan 1954 akt. Kocasavaş,2016).

Bu anlamda fiziksel bir ihtiyaç olması dışında eğlenmenin ve yaşamdan keyif alma hissini en üst seviyeye çıktığı ritüel oluşumların vazgeçilmez olarak kabul edilen bir eylem olan yemekle kederin ve kaybın en üst seviyeye ulaştığı yaşamsal bir kayıp olan ölüm olgusunun ortak noktası toplumsal birlik ve beraberliği desteklemesi ve toplumların geçmişten günümüze paylaşım içerisinde bir kültür olgusu yaratarak bu eylemi sürdürebilmesine olanak sağlamasıdır (Sağır,2016).

Ölüm durumuyla ortaya çıkan kolektif etkileşimler; dini, ruhani boyutta bir anlamda tanrı ile iletişim aracı olarak düşünülmüştür (Smith, 1901). Örneğin; Mitoloji de “Dionysos” ölüp dirilmesiyle adına hem ağıt yakılan hem de şenlik düzenlenen “bereket ve şarap” tanrısıdır. Halk tanrının ölüşü ve yeniden dirilişi için farklı ritüeller uygulamıştır (Öztürk, 2009). Diğer dünyanın (ölümden sonrasının) bilinmezliği bu toplumlarda öte tarafın zihinlerde kötü, karanlık ve korunulması gereken bir yer olarak tasvir edilmesine neden olmuş, ölümlerin yaşamlarını sürdürülebilmeleri için tanıdıklarına ihtiyaç duyduklarını ve bu nedenle çeşitli ritüellerle bu ihtiyaçların giderilmesi gerektiği düşünülmüştür (Ay ve Şahin, 2014). Bu nedenle ölümden sonrası için yapılan ritüellerin amaçlarından biri de tanrının gittiği yerde rahat etmesi ve geri döndüğünde onunla birlikte tekrar bolluk ve bereketinde gelmesidir.

Yine aynı çalışmada Ay ve Şahin (2014), ölüm sonrası ritüeller ile yeme eylemini de birbiriyle bağdaştırmış ve yemek ritüelinin sosyal statüye dayanan bir eylem olduğundan bahsetmiştir. “Kispum Ritüeli” olarak adlandırılan bu ritte kolektif bir açılım yerine bir aileye özgü anma durumu mevcuttur. Bu ritüelde en önemli olgulardan biri de ölen ataların da ritüele davet edilmesi ve genellikle aynı sosyal statüdeki bireylerin törende var olması, her bir kişinin isminin tören boyunca tek tek anılarak ölüm ve yemek ilişkisinin belli bir statüdeki kişileri kapsaması gerektiğini vurgulamıştır.

Türklerde ölüm olgusu ve sonrası eski çağlardan günümüze farklı ritüellerle ele alınmış olmasına rağmen ortak amaç genellikle birlik, beraberlik, yardımlaşma, ölünün ve arkasında bıraktıklarının huzuru bulması amaçlanarak ele alınmıştır. Taziye evlerinde, mezarlıklarda verilen yiyecekler hem ölünün rahatı hem de yakınlarının “hayat devam ediyor, ölünün canına değsin” gibi ifadelerle desteklenerek bir nevi kültürel yapıyı da desteklemiş ve sürekliliğini sağlamıştır. İnsanoğlunun yasaklı bir elmayla başlayan yolculuğu yine yeme eylemine dayalı ritüel törenlerle son bulmuş ve hatta sonsuzluktan sonra da devam edeceği ilk zamanlardan günümüze kadar kabul görmüştür.

3. SONUÇ

İnsanoğlu doğduğu ilk andan itibaren ölüm gerçeğiyle yüzleşmiştir. Ölüm, yaşandığı anda ve sonrasında ne olacağı öngörülemez derinliğe ve gizeme sahip bir gerçekliktir. İnsanlar yaşamları boyunca hep bu gerçekliği sorgulamış ve hiçbir zaman tam olarak netlik kazandıramamıştır. Bu durum ölümün ürpertici gerçekliğini daha az korkulması bir olay haline getirmeye mecbur kılmıştır. Bireyler ölüm sonrasında yaşanacak kötü olayların (bu olayların varlığından emin olamaları bile) seyrini değiştirmek ve/veya minimize etmek için farklı ritüeller bulma çabasına girmişler bu şekilde bu gizemli ve bilinmezlik dolu durumun üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Ölünün öbür tarafta rahat etmesi, yaşayanları rahatsız etmemesi, ataların soylarının yaşayanlarda sürdürülmesi, geride

kalanların bir nevi ölen kişilere borçlarını ödemek istemesi gibi nedenlerle yüzyıllardır farklı kültür yapılarında o kültürün izlerini taşıyan törenler düzenlenmiştir.

Hamlet, mezarın başında Yorick'in kafatasını tutarken ölüm-yaşam dengesini sorgular; "olmak ya da olmamak işte bütün mesele bu!" var ile yok arasındaki bu ilişki şekli zaman içerisinde hep ölümle buluşmuştur. Aslında insanoglu yüzyıllardır tam olarak algılayamadığı her olaya doğaüstü bir anlam yüklemiş ve sorgulamıştır. Doğal afetlerin hep bir ceza, görünmeyen varlıklar tarafından bir işaret, ölüme bir çağrı olduğu gibi varsayımlarda bulunmuşlardır. Cenaze törenlerinde kanlı, kansız kurbanlar, adaklar, ritüellerde hep bu olay örgüsü sonucu var olmuştur. Fiziki bir gereklilikte olan yeme eyleminin, ölüm sonrası yaşamda da varlığını sürdüreceği düşünülmekte bu nedenle ritüellerde başrolde yer almaktadır. Yemek, yaşamın başlangıcı olarak kabul edilirse, ölüm yaşamın son bulmasıdır. Başlangıç ve bitiş, varlık ve yokluk hep yemekle ilişkilendirilmiş ve onunla başlayıp onunla son bulmuştur. Bu nedenle ölümle ilgili ritüel olayların çoğunluğunda yemek büyük bir önem arz etmiştir. Ölüm kaçınılmaz bir gerçeklik yeme eylemi ise bu gerçekliğin sosyo-kültürel ve dinsel yapısını oluşturan ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çalışmada farklı kültürlerden verilen ritüel örneklerinde görüldüğü üzere yemek ve ölüm ilişkisi kolektif yapının var olmasına büyük katkı sağlamış ve bazı farklılıklar olmasına karşın ortak bir kültür yapısına sahip olduğunu göstermiştir.

Keyifli, eğlenceli ve gerekli bir eylem olan yeme ve "son" u, hüznü, yokluğu ifade eden ölümün ortak noktası toplumsal alanı yapılandıran özelliklere sahip olmasıdır. Ölüme atfedilen kutsallığı ve yemeğe atfedilen birlik beraberliği ortak bir paydada buluşturan çalışma her iki olguyu ve bu olgunun eski Türklerden günümüze nasıl bir süreç izlediğini incelemiştir.

KAYNAKÇA

- Akyol, Y. & Kentel F. (2006). *Dinsel Ritüeller ve Modern Milliyetçilikte Ritüel İnşası: Şehit Cenazeleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Tezi.
- Algar, A. (1989). Bektaşilikte Yemeğin Yeri, *İkinci Milletlerarası Yemek Kongresi*, Ankara: Güven Matbaası, 20-30.
- Alver, K. (2010). Emile Durkheim ve Kültür Sosyolojisi, *Sosyoloji Dergisi*, 3 (21), 199-210.
- AY, Ş. & Şahin, K. (2014). Eski Yakındoğu'da Yemek Simgeselliği Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12.
- Beşirli, H. (2010). Yemek, Kültür ve Kimlik, *Milli Folklor*, 22 (87), 159-169.
- Boratav, P. N. (1973). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Fono Matbaası.
- Buluç, S. (1979). Şaman, *İslâm Ansiklopedisi*, 11, 310-335.
- Çay, A. (1983). *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel mezar Taşları ve Türkler 'de Koç Koyun Meselesi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Demir, A. (2012). Diyarbakır'da Taziye Geleneği, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Constance, Jones (2004). *Huzur İçinde Yatsın, Ölüme Dair Her Şey*, (Çev. Mehmet Gürse), İstanbul: Drhama Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri*, (Çev. Fuat Aydın), İstanbul: Farklı Yayınevi.
- Erdentug, N. (1977). *Sosyal Âdet ve Gelenekler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Danik, E. (1990). *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- G. Marshall & J. Scott (2009). *Ritual, A Dictionary of Sociology*, Ed, s. 653.

- Güler S. (2010). Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 24-30.
- Güzel, A. (1990). Türk Kültüründe Mevlid ve Yoğ Gelenekleri Etrafında Teşekkül Eden Folklorik Unsurlar, *Üçüncü Milletlerarası Yemek Kongresi*, 80-93.
- Faruk Si (1992). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 227-236.
- Kellehear, A. (2012). Ölümün Toplumsal Tarihi, (Çev: Tuğçe Kılınç), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Kızılırmak, İ. vd. (2014). Yöresel Mutfağın Kırsal Turizm İşletmelerinde Uygulanması: Uzungöl Örneği, *International Journal of Social and Economic Sciences*, 4 (1): 75-83,
- Kutlu, İ. (2013). Rasyonel Ritüeller: Modern Dünyadan Rasyonel Ritüel Örnekleri II Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı I, 63-75.
- Malpas, J. & Robert C. S. (2006). *Ölüm ve Felsefe*, (Çev: Nur Küçük), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Olgun, H. (2016). İbadet, Ritüel, Kurban, *Milel ve Nihal*, 13 (2), 82-99.
- Orgun, N. D. (2009). Küreselleşmenin Değiştirdiği Yemek Kültürü: İstanbul- Beyoğlu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, İletişim Bilimleri Dalı, Doktora Tezi.
- Örnek, S. V. (1979). *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Roux, J.-P. (1999). *Eski ve Orta Çağda Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Sağır, A. (2016). Ölüm Sosyolojisi Bağlamında Yemek, Cenaze ve Ölümün Sofra Pratikleri Üzerine, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20 (1), 271-298.
- Sayılı, Z. (2016). Ritüel Kuramı, *Sanat Kuramları ve Eleştirisi-1 Ders Notu*, Karabük Üniversitesi.
- Smith, W. R. (1901). Lectures on the Religion of the Semites, *Adam and Charles Black*, London.
- Stutz, L. N. (2008). More Than Metaphor: Approaching The Human Cadaver In Archaeology, *Materiality Of Death: Bodies, Burials, Beliefs*, (Eds. F. Fahlander / T. Oestigaard) Bar International Series. Oxford: 19-28.
- Tepekaya, M. (2002). Türk Kültüründe ve Tarihinde Nevruz, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, C.3, s.600-610.

İnternet Kaynakları

<https://www.altayli.net/eski-turklerde-yas-ve-olu-gomme-adetleri.html>, 19.04.2020

<http://aregem.kulturturizm.gov.tr>, 22.04.2020

<https://folk-portal.org/>, 25.04.2020

<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/41.php>, 25.04.2020

https://digitalassets.lib.berkeley.edu/main/b22240089_B000893311.pdf, 01.08.2022